

נר
 לחיים מרדכי ז"ל בן עזריאל בן דב' יבלח"א
 וליוסף בן ר' פרג'ילה גואטה ז"ל
 אשר הלכו לעולמם בחזקם את ישוב הארץ.

משפטה של האמת

פנים רבות לאמת הנצחית,
 פנים סותרות לאמת האנושית.

המאמר נועד לשמש כמסגרת מזמנת לדיון חינוכי אודות טיבן של החשיבה האמונית והמדעית, זיקתם ההדדית והמושגים הקשורים בהם.

אל אולם הדיון נהר ההמוון, לליבון תוקפה של האמת האנושית, ששכל האדם השיגה. בראש המחנה האחד הוצב האַרְכִיפּרֹפֶסוֹר דִּיֶסְפֶּלִי. כמייצג השני נבחר המלומד אִינְטֶרְדִי. לדיון של האחד שיקפה האמת האנושית צדק ויושר מוחלטים. השני הגדירה כצדק יחסי. חשיבות מופלגת יוחסה לתוצאות הדיון. אלה עתידים היו לקבוע את המעמד הציבורי של מדעי הטבע המכונים "אובייקטיביים". אף מעמד המדעים ה"סובייקטיביים" עמד להיחרץ.

עת הדיון הגיעה. על הדוכן ניצבה הנידונה – האמת בשתי הגדרותיה – המוחלטת והיחסית. טיעונו של מי מהמחנות יעוטר בכתר התוקף, ושל מי ייגנוו כתיאוריה חולפת?

"על שולחני מונחות לדיון" – פתח אב בית הדיון – "שאלות אחדות, שבהן חלוקים המתדיינים: האם קיימת בעולם אמת מוחלטת? שמא קיימת רק אמת יחסית? האם יש הצדקה לחייב ציות לאמיתות אנושיות ולמסקנות זמניות, כשאלה עתידות להשתנות? הזכאי פלוני לפסוק לזולתו? 'הצדק האובייקטיבי המוחלט עמי, ואתה הינך טועה!', או שמא פסיקה זו כולה יחסית? מה טיבה של האמת אליה יופנו עיני עוללינו – כהגדרת המחנה האחד, או כהגדרת המחנה השני?"

על יסוד הגדרת מהותם של האמת והצדק תושתתנה המטרות הלאומיות של אומתנו וייכתבו ספרי חינוך. דפוסי יחסי אדם ורעהו יעוצבו, ויוחקו עקרונות המשפט הבין-אישי.

מחלוקתם של המחנות בני הפלוגתא עמוקה הייתה מאוד. בכל תחומי החיים התגלתה. לא הצליחו להגיע להסכמה ביניהם אף על דבר פעוט וקל כסדר הדוברים. הציע אב בית-הדיון לקבוע את סדר השמעת הטיעונים באמצעות הטלת מטבע. השליך אל-על מטבע עטורה בגלי ים שלווים – סמל לדיון שקט לו ייחל. המלומד אִינְטֶרְדִי פירש את מעשה השופט כניצחון טקטי של מחנהו. בחירת המטבע הוכיחה לדעתו, כי השופט הכיר בחשיבותו של עצם בעל ערך יחסי, שכל חשיבותו נובעת מהסכמה חברתית. לדעת האַרְכִיפּרֹפֶסוֹר הוכיחה הטלת המטבע את נטיית השופט להעדיף צדק מוחלט. מתוך כך בחר בשיטת הכרעה אקראית המקובלת במחקר האימפירי.

ארכיפרופסור דִּיֶסְפֶּלִי בעל תווי הפנים המוצקים והבלתי משתנים נקבע כראשון הדוברים. את טיעונו הקריא בדיוקנות רבה מעל גבי ניירות קוורטו מעוטרים, כרוכים יחדיו בעטיפה קשיחה. משוכנע היה לחלוטין כי ניצחון מחנהו יעשה את ניירותיו לנכס צאן ברזל לדור ודור ולנצח נצחים.

"חקר היקום מלמדנו" – נאם הארכיפרופסור – "כי קיימים בעולם משחר ההיסטוריה חוקי טבע קבועים ובלתי משתנים. אלה מתגלים לאדם בהדרגה, עם התפתחות האנושות וכלי חקירתה. תוקפם המוחלט של החוקים נקבע באמצעות חוקרים בלתי תלויים זה בזה, הנעזרים בכלי-מחקר תקפים ומהימנים. לא נמצאו הוכחות מוסכמות לשינוי חוקי הטבע הקבועים ביום מן הימים. תרומתם של המדעים להארכת תוחלת-החיים ולשיפור רמת-החיים מוכחת במחקר. דיסיפלינות בין-תחומיות, המתקשות לקבוע חוקים תקפים ומהימנים, כגון מדעי החברה והרוח, הן חסרי שלמות. המשך קיומם מחייב אבחון מערכת כללים אובייקטיביים בכל אחד מאותם התחומים. חזונם של המדענים הדגולים הוא שהאנושות תשאף למלא את כל הוויתה בתכנים אובייקטיביים ותשתית כל מחשבותיה ופועלה עליהם".

מסקנות הארכיפרופסור דיספלי היו נחרצות. "ראשית", אמר, "כל המבסס דבריו על אמת וצדק המוכרים כמוחלטים במדעים המדויקים, מגלם במעשהו שיאה של שלמות. נישא הוא מזולתו שאמירותיו מבוססות על הערכות העשויות להשתנות. כן ציין, כי יש לטפח אדם, המיטיב לזהות חוקי טבע מוחלטים והמנהיג אורחות חייו באמצעותם. אל שוללי האמיתות המוחלטות התייחס כמסכני קיום העולם הנאור ומאויביו הגדולים. לדבריו, ככל שגובר הערעור על האמת המדעית, עולה בהתאמה הלגיטימציה לשלילה של המערערים.

האמת המדעית והנורמות הנגזרות ממנה בהירות מאוד, עד שבנקל היה ניתן לתמצת את מהותם באמירות מותכונות, מהוקצעות וקצרות" – חתם את דבריו. אחריו הוזמן לדוכן המלומד אינטרדי. בידו החזיק אוסף ניירות בלויים. לרגע עטו פניו שמחה ולרגע רצינות, כאיש אחד בעל אלף פרצופים.

ארכיפרופסור דיספלי קם ממקומו וביקש מכבוד השופט אתנחתא קלה. את בקשתו נימק בצורך ביולוגי מוחלט. אינטרדי התנגד בטענה, שהאדם הנאור יכול להתעלות בשאר רוחו על מגבלות ביולוגיות.

היושב על כס המשפט שקע בהרהורים, שבעיני המלומד דמו כנצח. הארכיפרופסור הביט בשעונו ושם לבו לכך שהשופט חכך בדעתו דקתיים בדיוק. אז הורה היושב על כס המשפט למלומד להרצות טיעונו.

פתח המלומד ואמר, כי המחקר המדעי המדויק מתמקד בתחומים מצומצמים בלבד, מתוך מכלול תחומי סקרנותו האינטלקטואליים של האדם. המין האנושי עוסק בתחומים אובייקטיביים ובתחומים סובייקטיביים. אלה גם אלה לגיטימיים ונחוצים. עיסוקים סובייקטיביים כוללים יצירות רוח ואמנות אסתטית, נקיטת עמדות בתחומי חברה, תרבות וכיו"ב. שלילת זכות השימוש בשיקולים סובייקטיביים בתהליכי החלטה, כהצעתו של הארכיפרופסור דיספלי, משמעותה ביטול ייחודיותו של כל פרט ופגיעה בחופש הבחירה. אינטרדי הוסיף ואמר, כי תיאוריות מדעיות אובייקטיביות אינן יכולות לעצב חברה הומאנית יוצרת ותוססת. המדע התחומי האובייקטיבי חסר כלים לביצוע הכרעות בין תחומיות. ההבדלים בין הכישורים של מומחים תחומיים ומומחים בין תחומיים הניעה את אלברט איינשטיין – מגדולי מדעני המאה העשרים – להימנע מלקבל על עצמו את נשיאות מדינת ישראל. החלטתו נומקה בהיותו בעל כישורים תחומיים אובייקטיביים והיעדר כשרון בתחומי הכרעה בין-תחומיים סובייקטיביים. אינטרדי ציין, כי בהדרגה מצטבר מידע המאושש את ההנחה אודות הקשר בין כישורי

מנהיגות וכישורים בין תחומיים. M. USEEN מצא, כי בקרב מנהלים מצטיינים בחברות ומפעלים תעשייתיים גדולה השכיחות של בוגרי לימודים במדעים בין תחומיים. "מהגיונות אלה", אמר אינטרדי, "מתבררת בערותו של פרופסור לרפואת שיניים החותם בתוארו המקצועי על עצומה פוליטית. מומחה זה טובר, שהתמחותו הייחודית מקנה לו כישורי הכרעה מועדפים בכל נושא. מומחה זה לא השכיל להבין את הגבולות והמגבלות של מקצועו התחומי. לימודיו לא העניקו לא כל מיומנויות בהכרעות בין תחומיות. הלך חשיבותו השגוי עלול להיות הרה גורל בהכרעו בעצמו בשאלות רפואיות טובייקטיביות, בהאמינו בעליונות האבסולוטית של שיקולי דעתו".

אינטרדי פנה לבחון את טיבה של האמת במדעי הטבע. לדבריו, המדע האובייקטיבי מנסח תיאוריות החלטיות, הנסותרות לעתים לאור ידע סיבתי חדש, המערער היגדים קודמים. בין התיאוריות הנסותרות ישנן כאלו, שמדעני העתיד התייחסו אליהן כאל בלתי ניתנות לערעור. להמחשת דבריו איבחנו המלומד בין שני סוגי מציאויות: האחת כונתה על-ידי "אוטונומית אכסיומטית", והשנייה – "מערכתית". כדוגמה למציאות אוטונומית ציין קו ישר המהווה את המרחק הקצר ביותר בין שתי נקודות במרחב. "מציאות זו", אמר, "מתאפיינת באי-תלות לכאורה במשתני טבע מערכתיים, ולכן היא בעלת ודאות ותוקף גבוהים. בקטגוריית המציאות המערכתית כלל המלומד גורמים בלתי תלויים ונגרמים תלויים. מתברר בהדרגה" – הוסיף המלומד – "שגורמים, הנחשבים במדע בתקופה מסוימת כאוטונומיים ומוחלטים, מתגלים עם חלוף הזמן כמערכתיים וכתלויים בגורמים אחרים. ממד הזמן נחשב במשך דורות ממושכים כמציאות אוטונומית, בלתי מושפעת מגורמים מערכתיים. במאה העשרים נדחתה הנחת הזמן האוטונומי. התברר שאף הזמן תלוי בגורמים נוספים. בין המערערים על מוחלטותו נמנים פרופ' איינשטיין, אשר הביע עמדתו בתורת היחסיות שפרסם. אף האסטרונומיסטיקאי גריבן ציין, כי חכמים עתירי ניסיון ומוניטין במחקר סוברים, שהזמן עלול להשתנות ולהתעוות בתנאים קיצוניים, כגון בסביבת אובייקטים פריקים מאוד, כדוגמת החורים השחורים. מועטות הן התיאוריות במדעי הטבע הניטרליים" – ציין אינטרדי – "אשר נשאו תקפות דורות רבים. רבים הם מאוד אוצרות הרוח והתרבות, אשר נכתבו בדורות קדמוניים והוכרו כנכסי צאן ברזל לאורך ימים ושנים." "חוקים חברתיים" – המשיך לטעון המלומד – "מהותם יחסית. כל חברה דמוקרטית רציונאליסטית מנסחת לעצמה חוקים, ובד בבד מאפשרת לשנותם. חוק אנושי שהתקבל איננו מקודש לנצח. לכל חוק אנושי ישנו אנטי חוק, המציב הגיונות מנוגדים. עצם האפשרות לשנות את החוק מפעם לפעם מלמדת על יחסיותו. תוקף הפסיקה של שופט המגלם צדק חברתי, מקורו בהסכמה חברתית לציית להכרעותיו, בהיותו בקי בקודקס חוקים חברתיים ותקדימים משפטיים. ציות החברה לפסיקת השופט, אין משמעותה, כי החברה מכירה בהכרעה המשפטית כבאמת מוחלטת. החברה מתייחסת לפסיקה כאל הכרעה סבירה בלבד. שופטים עצמם חלוקים ביניהם אודות טיב האמת הראויה להיחרץ לנאשמים בדין. כדוגמה למגבלת מהימנות השיפוט האנושי סיפר המלומד על חייל, שגרם בשגגה ומתוך חוסר זהירות למות חברו ליחידה. אחד השופטים ביקש להטיל על הנאשם שישה חודשי מאסר בפועל. שופט אחר ביקש להטיל על הנאשם שנתיים מאסר, מהן שנה בפועל. השופט השלישי ציין, כי לדעתו יש להטיל על הנאשם שלוש שנות מאסר, מהן שנתיים בפועל – פער של 400 אחוזים (!!)) בהצעות

שיפוטי המאסר בפועל בין השופט הראשון והאחרון".
הישיר המלומד מבטו אל עבר הארכיפרופסור ושאלו: "ידידי היחסי, שמא סברת שבמשפט הנדון ניתן להגיע לפסיקה משפטית מוחלטת ומוסכמת?"
סיים המלומד לבחון את מוחלטות האמת המדעית מפרספקטיבה חברתית ופנה לבחון את טיבה של האמת במדעי הרוח והדת. בדת היהודית עיגן טיעונו. כתיבי היהודים, דיוות, מייחסים את ידיעת המוחלט לאל בלבד, ובכך אבחנהו מהאדם. משורר תהלים ביטא את הפער בין שיפוטו המוגבל של האדם לשיפוטו המוחלט של בורא עולם בסגנונו המיוחד: "צדקתך (הבורא) כהררי אל, משפטיך תהום רבה". חכמי הדת היהודית ייחסו לעצמם כושר שיפוט מוגבל בלבד. חכמים אשר ייחסו לעצמם יכולת הכרעה מוחלטת נחשבו כשוגים בתהליכי חשיבתם. גדולי הלכה כבית הלל ובית שמאי נגרעו מרשימות מנהיגי האומה העברית שנחקקו במשנת פרקי אבות כסמל מוסרי לדורות, משום ששללו לחלוטין את עמדתם הסובייקטיבית של בני פלוגתתם. אבותיהם – הלל ושמאי – הונצחו בפרקי המוסר שהונחלו לדורות, משום שהקנו לגיטימציה לבני מחלוקתם, אף שסברו לתומם שהצדק עמם.
"הדת היהודית", המשיך אינטרדי והסביר, "הקנתה לגיטימציה לפירושים אנושיים שונים של מציאויות זהות. שבעים פירושים אנושיים נבדלים לתורה היהודית. אלה גם אלה נחשבו ככונים. ריבוי המשמעויות הנבדלות, שהוכרו כלגיטימיות, איפשרו לכל מאמין לעצב לעצמו השקפת עולם ייחודית ולברור לו אמת התואמת להלכי חשיבתו ודפוסי אישיותו, בתוך מסגרת עיונית רחבה ומחייבת, שמעולם לא השתנתה".
לקראת סיום דבריו העיר המלומד, שעמדות מבוססות וסותרות נחשבות ללגיטימיות כשהן מקנות זכויות קיומיות זהות לזולתן. עמדות נחשבות לשגויות, כשהן שוללות זכות קיומן של עמדות מנוגדות להן. לדבריו, קיימת זכות יסודית להפנות תגמולים שליליים לשוללים לחלוטין עמדות אנושיות. העצמה המותרת של התגמול השלילי היא פונקציה של עצמת האגרסיביות של עמדה המכריזה על עצמה כאמת אבסלוטית. איום פיזי על שלמות הזולת מהווה כפירה מוחלטת באידיאת העולם רב האמיתות האנושיות, אז מצווה הנשלל לקום ולהרוג את רודפו.
"אחת מטרות החינוך על-פי קונספציה זו היא" – הדגיש המלומד – "לעודד התפתחות האדם כיוצר וכתורם, בהתאם לייחודיותו, תוך סיגולו לכיבוד יצירות ועמדות דיפרנטיות של פרטים נוספים החיים במרחב".

השופט הכריז על פסק זמן לעיון בטענות הצדדים בטרם ישמיע את הכרעת דינה של האמת. שאלו הארכיפרופסור אודות השעה בה יתחדש הדיון. מחה המלומד בפניו על שהאיץ בשופט באמצעות שעונו המדויק, ולא הניח לו להרהר בכול, ככל שתאווה נפשו. כה עמוקה הייתה המחלוקת בין שני המחנות, עד שנמנעו מלשוחח זה עם זה במסדרונות.

כעבור זמן הודיע השופט על חידוש המעמד. נהר ההמון אל אולם הדין. בכליון עיניים איווה לשמוע את הגדרת טיבה של האמת.

פתח השופט: "מטענותיו של המלומד אינטרדי מתברר, כי הוא שולל ייחוס אמת מוחלטת לפסק דין של שופט ומתייחס אליו כאל יחסי בלבד. מאידך, הופיע לפניי המלומד עם עמיתו הארכיפרופסור, אל כס המשפט, מתוך הכרה בנחיצות קביעת נתיב

משותף לאומה. שבע דרכים חלופיות לירושלים – בירת העם העברי. רק צעידה משותפת באחת שבהן מדבקת יחדיו פלגים נפרדים של האומה ברוח חזונו של דגל אחד. מרשים מאוד המאמץ האינטלקטואלי, שעליו דיווח הארכיפרופסור התחומי דיספלינרי לחשוף בשיטתיות נתחים צרים ויסודיים מחוקי הבריאה. זאת במטרה לשפר באמצעותם את איכותה. משמעות יתרה ייחס למוחלטות של ממצאים מדעיים, העשויים להשתנות לעתים. מתוך כך מעוררת תמיהה נכונותו לשלול תכלית השלילה את החולקים על מסקנותיו המדעיות.

המלומד הבין-תחומי אינטרדיספלינרי הוכיח את התרומה המשמעותית של בקיאות בנושאים בין תחומיים לליבון טיבה ומורכבותה של האמת האנושית. נחישותו להתייחס בהערכה לחוקי טבע מערכתיים כיחסיים ולא כמוחלטים, מעידה על הבנה יסודית של היסטוריית המדעים. אף המלומד מרמז בדבריו על תמיכתו בחקירה מדעית אינטנסיבית. עם זאת מתריע מפני התפתחותו של עולם טכנוקרטי, שבו יתבעו מדעני חוקי הטבע זכות בלעדית לשפוט את העולם לפי נורמות חקירתם. אף עלולים הם לדרוש אפוטרופסות בתכנון אפיקי התפתחותו של העולם.

על יסודות אמריו של המלומד – פסק השופט, "יושתו חוקי העתים באומתנו ולאורם יתחנך האדם. עיני עמנו תופנינה לטבעו של עולמנו רב האמיתות האנושיות. ריבוי גווני הדיעות ינציחו בתבונתם הרחבה חזון לאומי איתן. דגלנו יינשא יחדיו בידי בעלי חזון – רציונאליסטים ואנשי-דת – המכבדים את דעת זולתם, חדורים בהכרה בחיוניות ביסוס חוסנו הפנימי של העם באמצעות פיתוח אוצרות רוח וחקירה מדעית. התבוננות בין-תחומית, אחווה לאומית וסובלנות הדדית יהו דגם מופת לדורות עתידים".